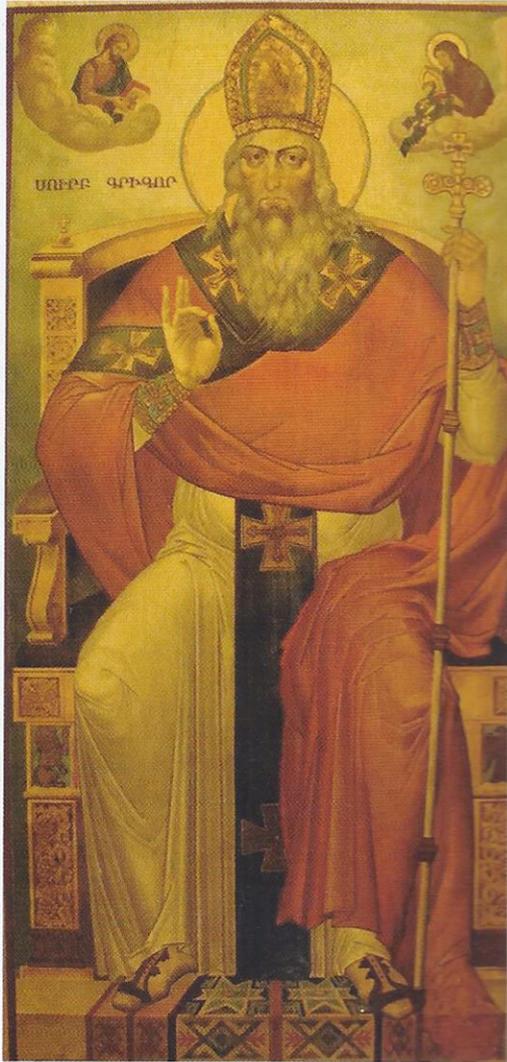

נוצרו בארמניה

העם הארמני היה הראשון שהתנצר כולו, וזכות ראשונים זו הקנתה לארמנים מעמד מיוחד בירושלים לאורך ההיסטוריה. רישומה של העדה הנוצרית הקטנה בעיר הקודש נותר טבוע בה גם לאחר כמעט אלפיים שנה של עליות ומורדות במצבה. גם עקבות ההגירה של פליטי הטבח שערכו בהם התורכים לפני מאה שנה עוד ניכרים על חומות הרובע הסגור | תמר הירדני

המלך תירידט השלישי.
איור מרוסיה, המאה ה'18
גרגוריוס המאיר, ציור קיר
בכנסייה הארמנית בוולגורד

**בהשפעת גרגוריוס
המאיר - קדוש
נוצרי שעובדות
ואגדות שזורות
בסיפור חייו -
התנוצר המלך
תירידט ואתו כל
תושבי מדינתו**

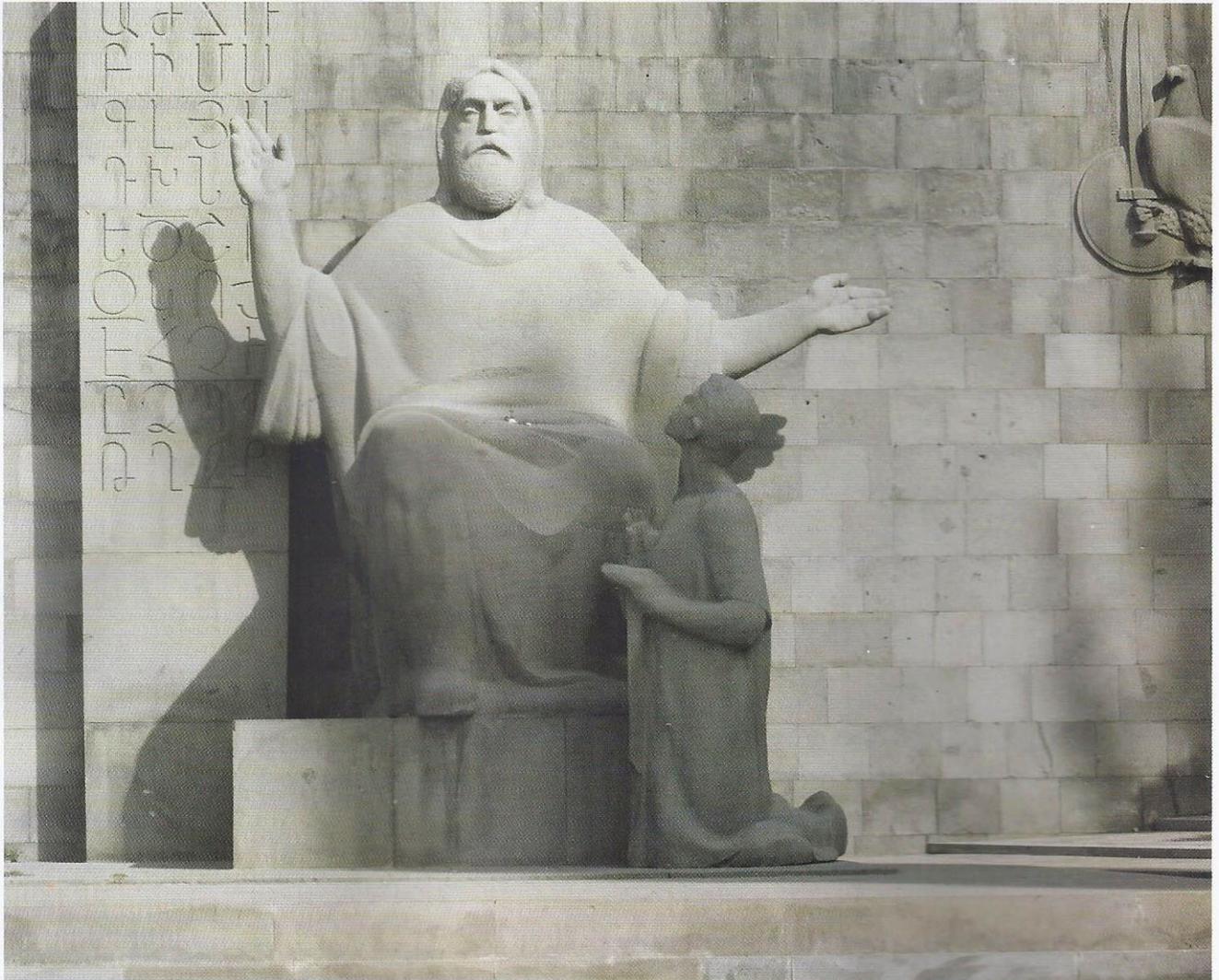
לנוצר לירושלים ולהתחזקת בה אחר אבני דרך בחייו של ישו. זרם עולי הרגל התגבר אף יותר עשרות שנים מאוחר יותר, כשהאימפריה הרומית התנצרה. כנסיות ארמניות החלו לצוץ בעיר, ובהן 'כנסיית המלאכים' שנבנתה בצפון הר ציון.

מאה שנים חלפו, ובשנת 404 שבר העם הארמני שיא נוסף כאשר הנוזיר מסרוב משדוך המציא את האלפבית הארמני והפך את עמו לאחד העמים הגאוריים והמשכילים בעולם באותה עת. ספרי קודש וכתבי דת חשובים נשלחו מארמניה לירושלים ובחזרה, והקהילה הארמנית הקטנה שכללה כמרים ונוזרים שהשתקעו בהר ציון סביב כנסיית המלאכים הלכה ושגשגה.

בין חוסלחים לנוצרים

באמצע המאה החמישית הקיפה הקיסרית הביזנטית אוגוסטה אודוקיה את ירושלים בחומה ארוכה, שכללה - בפעם האחרונה בתולדות העיר - גם את

העיר העתיקה בירושלים מחולקת לארבעה רבעים - היהודי, המוסלמי, הנוצרי והארמני. כל דת משלוש הדתות המונותאיסטיות זכתה לייצוג הולם בנוף הירושלמי, אך מדוע זכו הארמנים לרובע נפרד, הם הרי אינם בני דת רביעית אלא בני עדה נוצרית אחת מני רבות בעיר? הארמנים הם אפילו לא העדה הנוצרית הגדולה ביותר בירושלים - בני העדה היוונית האורתודוקסית עולים עליהם כיום במספרם. ההסבר טמון בעבר המרתק של העם הארמני שהתנצר כולו כבר בשנת 301. את המהלך ההיסטורי הנועז הניע המלך תירידט השלישי, ובצער זה הוא הכניס את הארמנים להיכל התהילה התאולוגי כעם הראשון בהיסטוריה שקיבל על עצמו את הנצרות כדת העם. בהשפעת גרגוריוס המאיר - קדוש נוצרי שעובדות ואגדות שזורות בסיפור חייו - התנוצר המלך תירידט ואתו כל תושבי מדינתו. בהשפעת גרגוריוס החלו גם המוני צליינים נוצרים מארמניה

המצאת הכתב והפיכתו לנפוץ יחסית הייתה הישג של ממש במאה החמישית, ועל כן לא פלא שהנזיר מסרוב מחדוך הפך לגיבור לאומי בארמניה. פסל לכבודו של מסרוב מחדוך בעיר ירוואן שבארמניה

ציולם: ארתור צ'פמן

האדריכלי של הארמנים בירושלים ובסביבתה באותה עת.

מגמה חיובית זו נגדעה באחת ב־614, עם הפלישה הפרסית לארץ ישראל. הפרסים, שראו בביזנטים את אויבם המר ביותר, כילו את זעמם בתושבי ירושלים הנוצרים, טבחו עשרות אלפים מהם והחריבו כמעט עד היסוד את רוב האתרים המקודשים לנוצרים. לא גותרה כנסייה ארמנית אחת בירושלים שלא נפגעה, והקהילה המבוהלת התכנסה לשטח מצומצם בהר ציון – הוא הרובע הארמני דהיום. ב־630 הצליח אמנם הקיסר הרקליוס לגרש את הפרסים, אך הקהילה הארמנית לא חזרה עוד למצבה הקודם.

ב־638 כבשו המוסלמים את ירושלים בפעם הראשונה, והארמנים הופתעו מסובלנותם היחסית של השליטים החדשים כלפי בני דת אחרת. משלחת בת ארבעים כמרים ארמנים יצאה לעיר מכה כדי לקבל מהכובש המוסלמי, עומר אבן אל-ח'טאב, כתב הכרה

עיר דוד ואת הר ציון. הקהילה הארמנית בהר ציון נהנתה עתה מהגנה ומשמירה ובנתה מוסדות קהילה ודת נוספים במקום, וכך נוצר בסיס הרובע הארמני המוכר לנו היום.

חמישים שנים נוספות חלפו, ובמאה השישית הוקמה באזור הרובע הארמני של היום הפטריארכיה הארמנית שהופקדה על המקומות הקדושים בירושלים ובסביבתה. הפטריארכיה הירושלמית היוותה – ומהווה עד היום – מקור הנהגה, מרכז רוחני וסמכות הלכתית לא רק לקהילה המקומית אלא לכל הארמנים במרחב המזרח התיכון, כולל סוריה ולבנון, והיא שנייה בחשיבותה רק למרכז העולמי בארמניה. בשלהי התקופה הביזנטית הגיעה הקהילה הארמנית בירושלים לשיא עצמתה ותחת חסותה היו יותר משבעים כנסיות ומנזרים בכל רחבי העיר. רצפות הפסיפס הרבות ושרידי הכנסיות המרהיבות שנתגלו בחפירות ארכאולוגיות בכל המרחב הירושלמי מעידים על שגשוגם של חיי הדת ועל הפאר

הארמנים השתדלו לאורך השנים להימנע מנקיטת עמדה בסכסוך בין היהודים לערבים, אולם לעתים נגדו אליו בעל כורחם. במהלך המרד הערבי ב־1936 למשל הציתו ערביי העיר העתיקה בתים ברובע הארמני מאוסף ספריית הקונגרס

אגוסטה אודוקיה – אשתו של הקיסר הביזנטי תאודוסיוס השני – אמנם התנצרה לפני שנישאה לקיסר אך המשיכה לאחוז במנהגים פגניים אחדים, הפגינה אהדה ליהודים ואף הגנה עליהם. מעלליה בירושלים – לשם פרשה מחצר הקיסר בעקבות תככים ומזימות בשנת 443 – יכולים למלא ספר שלם. הקיסרית בנתה את חומת ירושלים בהשראת הפסוק בתהלים 'היטיבה ברצונך את ציון תבנה חומות ירושלים', שכן משמעות השם 'אודוקיה' הוא 'המיטיבה'. דיוקן אודוקיה משובץ באבנים טובות ובשנהב, המאה העשירית

וצלאה אֶדִין – כמו עומר לפניו – העניק להם אישור שהבטיח את שלומם ואת ביטחונם, חופש פולחן וזכויות מיוחדות במקומות הקדושים. יחס מועדף זה נמשך גם בתקופה הממלוכית, וזכות זרם הצליינים הבלתי פוסק שגרר גם תרומות רבות היו הארמנים בין העדות הנוצריות הבודדות שהצליחו לטפח ולשפץ באופן מקיף מוסדות ומבני דת.

התמונה השתנתה שוב עם כיבוש ארץ ישראל על ידי העות'מאנים בראשית המאה ה-16. הסולטן סלים הראשון הכיר אמנם בכתבי הזכויות שהעניקו השליטים המוסלמים הקודמים לארמנים בירושלים, אולם במקביל עלתה קרנה של העדה היוונית האורתודוקסית והשלטון פרס את חסותו גם עליה. תקופה זו התאפיינה בסכסוכים חוזרים ונשנים בין הארמנים לבין העדות הנוצריות האחרות – בעיקר היוונית – סביב החזקה והבעלות על מקומות קדושים. בחלוף השנים המצב הלך והחמיה כאשר השלטון העות'מאני תמך במובהק דווקא ביוונים האורתודוקסים והתנגד לקתולים שנתמכו על ידי מדינות אירופה החזקות. מצב הארמנים בירושלים הלך והידרדר בשל היעדר תמיכה כספית וגב פוליטי והם הפסידו עוד ועוד מקומות קדושים ליוונים האורתודוקסים. זרם הצליינים הלך והידלדל, ובראשית המאה ה-18 נקלעה הקהילה הארמנית בירושלים למשבר כלכלי עצום.

את המצב הציל הפטריארך הירושלמי גרגוריוס שהעמיס על כתפיו שלשלת ברזל, יצא למסע לאיסוף תרומות ברחבי אסיה הקטנה והכריז כי לא יסיר את השלשלת מכתפיו עד שהקופה תתמלא. הצלחתו של גרגוריוס, שנודע מאז בתולדות העם הארמני בכינוי 'גרגוריוס בעל השלשלת', הייתה מזהירה: הכסף הרב שאסף הספיק לא רק לשיפוץ מקיף ויסודי של קתדרלת יעקב הקדוש ולשיקום הקהילה אלא אף לבניית חומה גבוהה סביב הרובע הארמני, חומה העומדת בשלמותה עד עצם היום הזה.

עקבות הטבח

המפנה האחרון והטראומטי ביותר בקורותיה הנפתלות של הקהילה הארמנית בירושלים התחולל בעקבות הטבח שערכה תורכיה בנוצרים שבתחומה במהלך מלחמת העולם הראשונה. למעלה ממיליון וחצי ארמנים נספו אז בצעדות מוות, ברעב, ביריות, בתליות ובמיתות שונות ומשונות אחרות. מאות כנסיות נהרסו עד היסוד, והעם הארמני – לצד עמים נוצריים אחרים – נפוץ בעולם כולו. לארץ ישראל הגיעו כעשרת אלפים פליטים, וכ-4,000 מהם נקלטו ברובע הארמני בירושלים. לראשונה בתולדות הקהילה הארמנית בעיר היא הפכה

שאישר את בעלותם על שטח הרובע הארמני, על נכסיהם בעיר ובעיקר על זכויותיהם בכנסיית הקבר שהשתקמה או מהריסותיה. עד היום שמור בספריית הפטריארכיה הארמנית האישור בכתב ידו של עומה המבטיח לא רק את בעלותם של הארמנים על הנכסים המדוברים, אלא גם את שלומם ואת ביטחונם מפני פורעים ונוגשים.

אך לא לעולם חוסן. כבני חסות (ד'ימים) נאלצו הארמנים – כמו כל הנוצרים והיהודים – לשלם מס גולגולת כבד לשלטון המוסלמי. בקשות נואשות לסיוע מהקיסרים הביזנטים באסיה הקטנה נתקלו באדישות ובהתעלמות. אלה העדיפו לתמוך בבני חסותם הישירים – היוונים הביזנטים, לימים היוונים האורתודוקסים – שהפכו אט אט לעדה הנוצרית הגדולה בירושלים ואף השתלטו על נכסים שהיו בעבר בידי הארמנים. הקהילה הארמנית בירושלים הלכה וקטנה ונכסיה הצטמצמו עד שכללו רק את המבנים הישנים ברובע הארמני וקפלות אחדות בכנסיית הקבר ובסביבתה.

מפנה עצום במעמד הארמנים בעיר חל בסוף המאה ה-11, עם מסע הצלב הראשון. הצלבנים עברו בדרכם בשטח האימפריה הביזנטית וזכו ליחס צונן למדי מצד הקיסר הביזנטי שלא ראה בהם, הקתולים, אחים של ממש. לעומת זאת, עם הארמנים שפגשו בדרך – באדסה ובאנטיוכיה למשל – קשרו הצלבנים קשרים אמיצים. לימים אף נישאו מלכי ירושלים הצלבנית ואביריהם לנסיכות ארמניות. שיתוף פעולה זה הביא לכך שעם כיבוש ירושלים ב-1099 מצאו לא מעט יוונים אורתודוקסים את מותם תחת פרסות סוסי הצלבנים, אך הקהילה הארמנית בעיר זכתה ליחס אוהד.

מעמדם של הארמנים בירושלים נסק בבת אחת. נכסיהם הגזולים הושבו לידיהם, הפטריארכיה שבה לתפקוד מלא והרובע הארמני פרח ושגשג. בעיקר בזכות ההון הרב שהחל לזרום אליו מהנסיכויות הצלבניות ובעקבות ביקורים תכופים של נסיכים והגמונים ארמנים. נאמנות הארמנים לשלטון הצלבני לא ידעה גבול, ובכל עת הועמדה לרשות הצבא בירושלים יחידת חיל רגלים ארמנית. גולת הכותרת של פריחת הארמנים המחודשת בירושלים הייתה בניית קתדרלת יעקב הקדוש (סנט ג'יימס) בלב הרובע הארמני – מבנה המשמש עד היום מרכז הקהילה הארמנית בירושלים.

גרגוריוס חציל את החצב

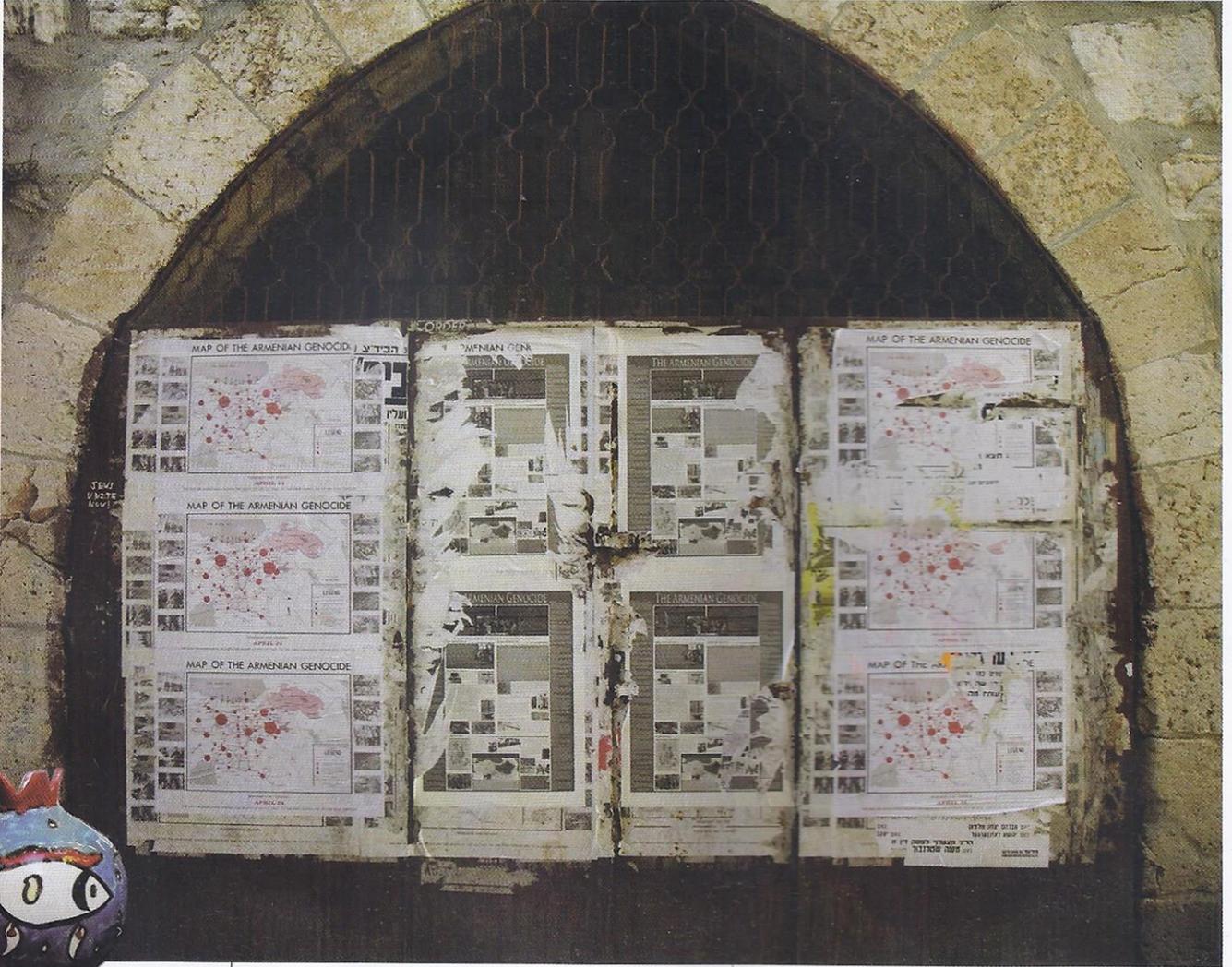
עם בואו של איום מוסלמי חדש בשלהי המאה ה-12, כאשר כוחותיו של צלאח אֶדִין שטפו את הארץ, נקטו הארמנים משנה זהירות והביעו נאמנות ברורה לצד המנצח. בזכות צעד זה נהנו הארמנים מיחס מיוחד,

**משלחת של כמרים
ארמנים יצאה לעיר
מכה כדי לקבל
מהכובש המוסלמי
כתב הכרה שאישר
את בעלותם על
נכסיהם בעיר.
האישור שמור
עד היום בספריית
הפטריארכיה
הארמנית**

מוסיפים צבע ייחודי לנוף האנושי של ירושלים
טיד ארמני ברחובות העיר העתיקה
צילום: CharneleonsEye, Shutterstock

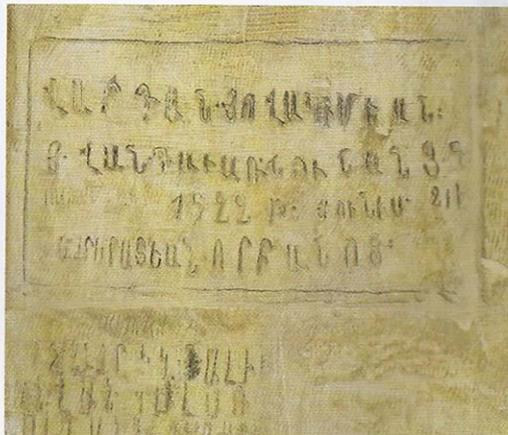

חאבקם של הארמנים להכרה בטבח שערכו בהם התורכים במהלך מלחמת העולם הראשונה אינו פוסח על ירושלים. כראות העוסקות בנושא הטעון מודבקות שוב ושוב בשולי הרובע הארמני ומוסרות באופן חדיר בידי אלמונים

צילום: tmesis

בתוך המתחם הניזרי ברובע הארמני נמצא מבנה ששימש את הפליטים שהצליחו להימלט מטבח העם הארמני. על אחד הקירות חרתו פליטים ב־1922 את הכתובת הזו

צילום: יואב אבניאוו, מורה דרך ומרצה
www.yoavview.com

עם זאת, מדובר בעדה יציבה, מגובשת ובעלת אמצעים, וניתן לומר כי למעט היהודים הקהילה הארמנית עברה את התהפוכות הגדולות ביותר שידעה עדה כלשהי בירושלים, ונשארה בה למרות הכל.

מקבוצה דתית מובהקת שכללה בעיקר נזירים ואנשי דת לקהילה אורחית מגוונת שהיו בה גם לא מעט משפחות חילוניות. צורכי הקהילה השתנו: נדרשו סיוע פסיכולוגי לניצולים, בתי ספר לילדים – בית ספר ארט נבנה באותה תקופה – פתרונות דיור ותעסוקה למהגרים החדשים ועוד. גבולות הרובע הארמני הקטן שהיה מוקף חומה היו צרים מלהכיל את התושבים החדשים ומשפחות ארמניות רבות השתקעו מחוץ לחומה וכמעט הכפילו בכך את שטחו של הרובע. עד היום כולל הרובע הארמני את הגרעין הקדום המוקף בחומה וסביבו מעטפת בתים בני מאה שנה ופחות שבהם מתגוררים תושבים ארמנים.

כיום מספרם של הארמנים בירושלים הוא בין הנמוכים שהיו אי פעם: פחות מאלפיים בסך הכל. רבים מהפליטים ומצאצאיהם עקרו למקום אחר ואופי הקהילה היום חוזר להיות בעיקר דתי פולחני.

הכניסה הארמנית לכנסיית הקבר נמצאת סמוך לכניסה הראשית והיא ידועה במידותיה הקטנות המאלצות את הנכנסים להתכופף ולהשתחוות בכניסתם

צילום: יואב אבניאון, טורה דרך ומרצה www.yoavview.com

מימין לכניסה תלוי הקשה המשמש את הארמנים לקריאה לתפילה, זה מאות שנים, בעקבות האיסור שהטילו השלטונות המוסלמיים על הנוצרים להשתמש בפעמונים

ולכו לאורך חומת הרובע הארמני. מימינכם תבחינו בכניסה לסמינר הכמרים הארמני המשמש היום גוף ההסמכה החשוב ביותר של הקהילה בירושלים. הקיר הארוך שלשמאלכם הוא חומת הרובע הארמני ועליה תמצאו כרזות המתארות על גבי מפה את מוקדי ההרג בעם הארמני במלחמת העולם הראשונה. את הכרזות תולים כמונח הארמנים, אולם יד נעלמה תולשת אותן בעקביות מהקירות, כך שאפשר להבחין בשכבות אחדות זו על זו. כרזות אלה הן עדות אחת מני רבות למאבקם של הארמנים להכרה באירועי המלחמה כרצח עם, נושא שלא יורד מסדר היום הציבורי שלהם.

החומה ממשיכה לאורך הכביש, ואחרי העיקול שמאלה תצעדו בין חומת העיר העתיקה לחומת הרובע הארמני. סמוך לשער ציון תגיעו לשורת חנויות ארמניות ובהן בתי המלאכה של אמני הקרמיקה גארו סנדרוני והג'ופ אנטריסיאן. החנויות צמודות לחומת הרובע ובראשן תשליב של האותיות H ו S בכתב הארמני – ראשי התיבות של השם יעקב הקדוש (Sourp Hagop) – וזהו סמלה של הפטריארכיה הארמנית.

אמנות הקרמיקה הארמנית נחשבת לאחת ממסורות המלאכה העתיקות בירושלים והיא זכתה לעדנה בראשית המאה העשרים. משפחות

בפעמונים. בקירות החצר טבועים אריחים מיוחדים המעוטרים בצלבים וכתבליטים יפהפיים המכונים חצ'קרים. אלה מתנות שתרמו עולי רגל ומבקרים ארמנים לכנסייה במשך דורות ויש להם ערך אמנותי והיסטורי רב.

הכנסייה עצמה נבנתה בתקופה הצלבנית לפני כ־800 שנה והיא עשויה קירות אבן עבים היוצרים יחד מבנה צלב המרוכז סביב אולם תווך ומעליו כיפה גדולה. האדריכלות הצלבנית כוללת כותרות עמודים בסגנון 'עלים נופלים', עיטורים של בעלי חיים ומשקופים אופייניים לתקופה. במאה ה־14 עברה הכנסייה שינויים אחדים ובהם העתקת הפתח מדרום למערב והקמת קפלות תפילה בצמוד לאולם המרכזי. השיפוץ המקיף הבא התקיים ב־1727 בעזרת הכסף הרב שאסף גרגוריוס בעל השלשלת, ואז גם צופו הקירות באריחי הקרמיקה התכולים המכסים אותם עד היום.

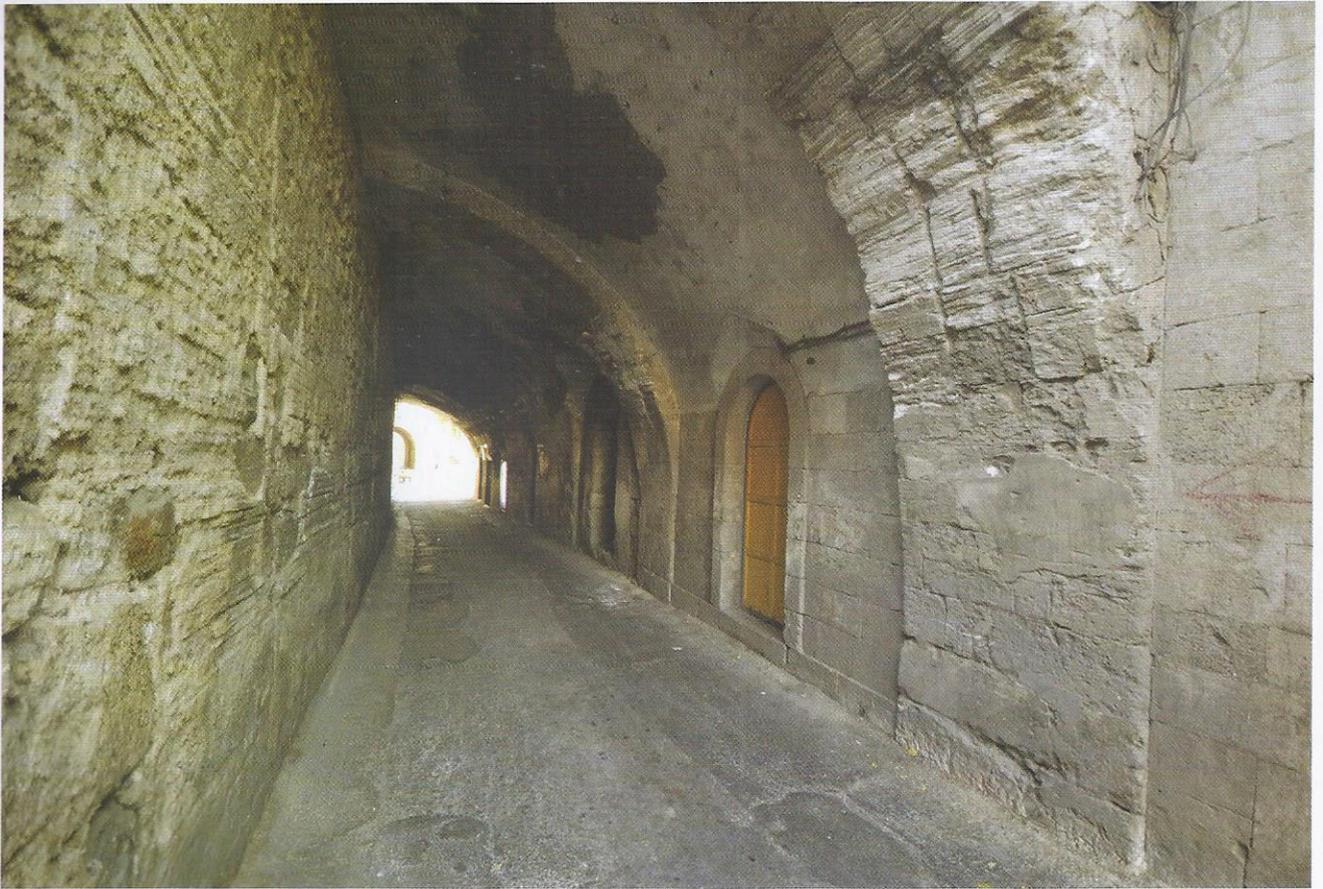
הכנסייה מעוטרת בגילופי עץ ובתמונות קדושים שנעשו רובם ככולם במאה ה־18. אם תיתנו לעיניכם דקות אחדות להתרגל לאור העמום המגיע מחלונות התקרה תבחינו באינספור מנורות שמן המשתלשלות מהתקרה, מנורות המאפיינות כנסיות מזרחיות.

החומה וחנויות הקרמיקה

צאו חזרה לרחוב הפטריארכיה הארמנית, פנו דרומה

אמנות ארמנית מודרנית, יצירתה של מרי בליאן. מרי נולדה ב־1927 בצרפת ולמדה באקדמיה לאמנויות היפות. ב־1954 נישאה מרי בבית לחם לסטרק בליאן – בן דוד רחוק שלה – ומ־1965 חיים בני הזוג בירושלים ומנהלים את סדנת הקרמיקה שהקים נישאן בליאן, אבי המשפחה. עם השנים פיתחה מרי את האמנות המשפחתית והפכה אותה מודרנית יותר, כפי שניכר בקיר אריחי הקרמיקה 'רזי גן עדן' ברחוב כורש בבירה שיצרה ב־2004 צילום: יואב אבינאן, מורה דרך ומרצה www.yoavview.com

רחוב הפטריארכיה הארמנית
שמחוץ לחומת הרובע הארמני
צילום: Jorge Láscar

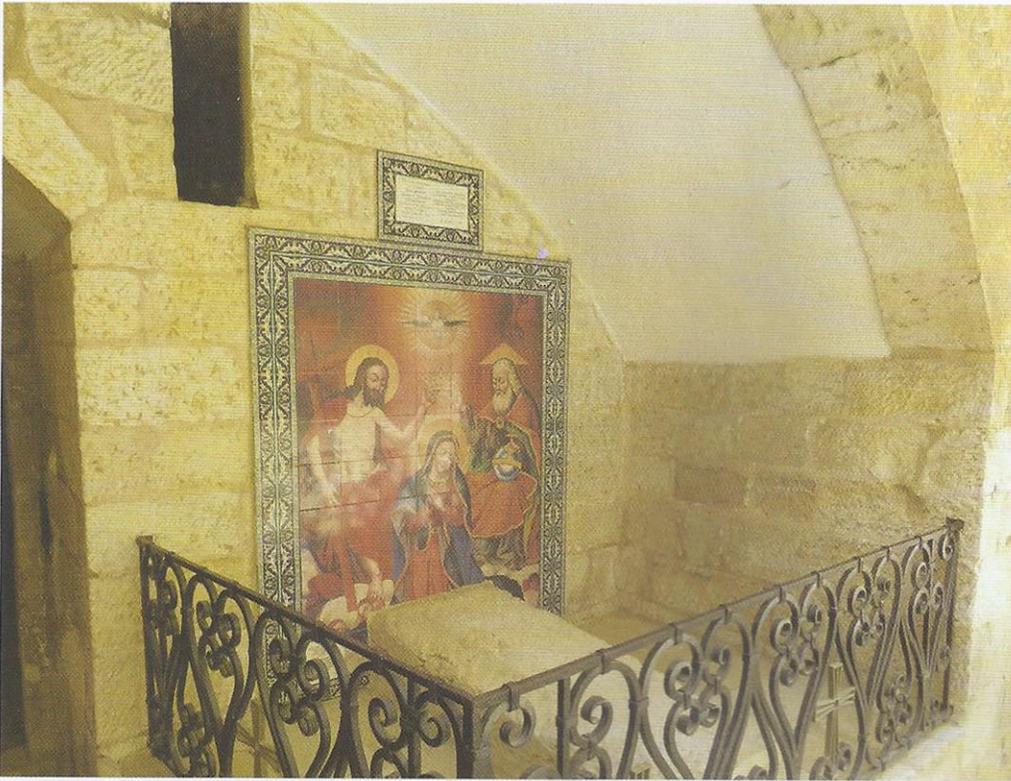
התמך. קירות אלה נבנו במלחמת העצמאות, כאשר כל המשפחות הארמניות נסו לתוך השטח המוקף בחומה והסתופפו בו מאימת היהודים והערבים גם יחד. בראש החומה, במקומות מועדים לפרוענות, בנו הארמנים קירות בלוקים ושילבו בהם שברי זכוכית במטרה לעצור מסתננים. שלטים גדולים נתלו אז על החומה ועליהם נכתב: This is not our war – זו אינה המלחמה שלנו. השלטים, שהוסרו כבר מזמן, ביטאו את החלטתה הנחרצת של הקהילה הארמנית להישאר מחוץ לסכסוך המקומי.

המשיכו ברחוב אררט צפונה עד מפגשו עם רחוב מנזר האשורים. במקום זה נמצאת כנסיית סנט מרק של הסורים האורתודוקסים. קהילה זו קשורה לארמנים כברית דמים, שכן גם היא נפגעה מנחת זרועם של התורכים במלחמת העולם הראשונה וגם היא קלטה משפחות חילוניות רבות אל שורותיה בירושלים.

המשיכו ברחוב אררט, עברו מתחת לקמרון הקטן ופנו ימינה ברחוב סנט מרק. רדו בו עד המפגש עם רחוב חב"ד ועלו במדרגות הברזל לתצפית מצוינת על כל רובעי העיר העתיקה. בנקודה זו בולטים ההבדלים בין הרבעים השונים: צלבים ברובע הנוצרי, דודי שמש שחורים ברובע המוסלמי, בתים חדשים ברובע היהודי ובדרום מערב הרובע

הארמנים אוהנסיאן, בליאן וקרקשיאן הגיעו מארמניה לירושלים כדי לשפץ את אריחי הקרמיקה במבנה כיפת הסלע. עד עצם היום הזה מלאה ירושלים בעבודות נפלאות של דוד אוהנסיאן הנחשב לאבי הקרמיקה הארמנית בירושלים בתקופת המנדט הבריטי. עבודותיו מעטרות את מלון אמריקן קולוני, את בית אות המוצר בדרך חברון, את מוזאון רוקפלה, את חצר בית ההארכה של הכנסייה הסקוטית ולא מעט שלטי חוצות בעיר העתיקה והחדשה. עד היום ניתן למצוא בתי מלאכה אותנטיים לקרמיקה ארמנית, כמו בית המלאכה של סטרק ומרי בליאן בדרך שכם. המשיכו והקיפו את חומת הרובע הארמני והיכנסו לרחוב חב"ד. התקדמו בו עד הכניסה שמאלה לרחוב המלאך. בעלותכם ברחוב זה תעברו בין בתי ארמנים ובני עדות נוצריות אחרות שנבנו אחרי מלחמת העולם הראשונה מחוץ לחומת הרובע. בצומת הקטן פנו שמאלה לרחוב אררט והמשיכו בו עד שתגיעו לצדה המזרחי של חומת הרובע הארמני. שם נמצא אחד הפתחים הנעולים של הרובע, וגם בראשו מוטבע סמל הפטריארכיה. המשיכו ימינה ברחוב אררט לאורך החומה עד מפגשה עם רחוב סנט ג'יימס. הביטו למעלה ותבחינו בראש החומה בקיר העשוי מבלוקים ובתוכו שברי זכוכית. במעלה רחוב סנט ג'יימס תוכלו לראות קיר בלוקים נוסף מעל לקשתות

קברו של הפטריארך הארמני אברהם, מי שזכה לקבל מצלאח אדין אישור שהבטיח לכנסייה הארמנית חופש פולחן ושמיירה על זכויותיה במקומות הקדושים. מתחם כנסייתי יעקב הקדוש

צילום: יואב אבניאון, מורה דרך ומרצה
www.yoaview.com

זוג סנדלים בפסיפס ביוגטי המצוי בתחנה הרביעית בווייה דולורוזה. תחנה זו שייכת לארמנים הקתולים, המזהים את הסנדלים עם מקום עמידתה של מרים כשהתבוננה בבנה ישו הצועד אל צליבתו. מדובר במסורת מאוחרת, ונראה כי זו בסך הכל רצפת פסיפס בכניסה לחדר וחצה קרום

באדיבות www.seetheholyland.net

העליונות שהגישה אליהן מותרת לארמנים בלבד או בתיאום מראש. בכסיס גרם מדרגות המוליך אליהן ניצב מונומנט ארמני המעוצב בדמות הקתדרלה בעיר אצ'מיאדזין. המונומנט מסמל את המקום שבו על פי המסורת הנוצרית עמדו שלוש המריות שליוו את ישו בצליבתו, והכתובת שעליו מפארת את ניצחון הארמנים בקרבות שונים.

הקיר שממול מצופה בפסיפס המתאר את ישו על הצלב. הפסיפס נעשה על ידי האמן הישראלי אליעזר אנסקי כשחזור של פרסקו ישן ומפויח שניצב שם קודם לכן. אנסקי נענה לפניית הקהילה הארמנית אחרי מלחמת ששת הימים ועמל על הפסיפס במשך שש שנים. הוא לא חתם על יצירתו, סירב לקחת שכר תמורתה וגם שמר את הדבר בסוד מחשש שהדבר לא יתקבל יפה בקרב מעסיקים יהודים. רק לאחר מות גילה את הדבר בנו, שדר הרדיו והשחקן אלכס אנסקי, שגם סיפר כי אביו השתמש בקלסתר פניו של בנו היחיד ליצירת פני הצלוב. אשתו של האמן התנגדה לדבר, כפי שסיפר לימים הבן:

אמא שלי ראתה את זה ואמרה: "אם אתה לא משנה, אני אפוצץ את הציור הזה. אתה לא תשים את הבן שלנו ככה על מכשיר העיניים, אתה לא תצלוב אותו". אבא שלי אמר לה: "את צריכה להיות גאה, אלכס הוא כבר לא הבן שלנו, אנחנו מציבים אותו בספרות אחרות" ... אני אמרתי שלא

הארמני. רובע זה לא בולט במאפיין ייחודי, שכן הארמנים בירושלים נטמעו בנוף וידעו להנמיך פרופיל בעת הצורך.

הקפלות הארמניות בכנסיית הקבר

חזרו לרחוב חב"ה, פנו ימינה ולכו עד השוק. פנו שמאלה במעלה רחוב דוד ובפנייה הראשונה ימינה היכנסו לרחוב מוריטון. חצו אותו עד סופו, פנו שמאלה לרחוב סנט הלנה והיכנסו דרך פתח אבן קטן לרחבת הכניסה לכנסיית הקבר. הכנסייה מורכבת מקפלות וממתחמים השייכים לבני העדות הנוצריות השונות, ואנו נתמקד באלה הנמצאים בחזקתם של הארמנים. לארמנים שני מתחמים גדולים בכנסייה, האחד במערב, משמאל לכניסה לכנסייה, בין אבן המשיחה לרוטונדה; והשני במזרח, בקומת המרתף. המתחם המערבי כולל קפלות אחדות בקומות

**שדר הודיו אלכס
אנסקי גילה כי
אביו, אליעזר
אנסקי, הוא שיצר
את הפסיפס
הארמני בכנסיית
הקבר ואף
השתמש בקלסתור
פניו של אלכס
ליצירת
פני הצלוב**

תבליט אבן המתאר את מרים פוגשת את ישו המוצב סמוך לתחנה הרביעית בווייה דולורוזה באדיבות www.seetheholyland.net

החמישית. גרם מדרגות נוסף מוליך מטה אל קפלת מצייאת הצלב, שבה על פי המסורת גילתה וזיהתה הלנה את שרידי הצלב האמיתי. המקום היה שייך בעבר לארמנים, אולם היום הוא מצוי בידי הקתולים.

תחנות ארמניות בווייה דולורוזה

חזרו לרחוב סנט הלנה, ובמקום לפנות ימינה לרחוב מוריסטן המשיכו ישר עד השוק. פנו שמאלה לרחוב בית הברד והמשיכו עד הפנייה ימינה לרחוב ויה דולורוזה. בדרך תוכלו לבקר בסדנת הקרמיקה של סטפן קרקשיאן ליד התחנה השישית, ומשם המשיכו עד למפגש עם רחוב הגיא. פנו שמאלה והגיעו אל התחנות השלישית והרביעית של הווייה דולורוזה הצמודות זו לזו.

תחנות אלה הן היחידות בווייה דולורוזה השייכות לארמנים והן בבעלות פלג יוצא דופן שלהם – הארמנים הקתולים. פלג זה התפצל מהכנסייה הארמנית במאה ה-17. הוא מקיים את טקסיו בארמנית אך מכיר באפיפיור שברומא כסמכות עליונה. התחנה השלישית מוקדשת לנפילתו הראשונה של ישו בדרכו לצליבה, והרביעית מוקדשת למפגש של מריה עם בנה. הכנסיות מעוטרות בסגנון ארמני ובתחנה השלישית אף מונף דגל גדול של ארמניה. המקום משמש מרכז הקהילה הארמנית הקתולית בירושלים, וכולל מוסדות לימוד, בתי מגורים ואכסניה לצליינים. ■

אכפת לי. בסוף הייתה פשרה. אבא שלי שינה פרטים, שינה במבנה הגבות, בדלילות הזקן ובעוד מקומות, אבל אם תסתכל באף של ישו בכנסיית הקבר הקדוש אתה לא תוכל להחמיץ, זה האף של אלכס אנסקי (דורון ברוש, "ג'וזס קרייסט", 'זמן מעריב', ו' באדר שני תשס"ח, 14.3.08).

במתחם הארמני המזרחי נמצאת קפלת הלנה המנציחה את דמותה של אם הקיסר קונסטנטינוס. הגישה אליה היא דרך גרם מדרגות היורד לקומת מרתף שעל קירותיו חרתו עולי רגל בימי הביניים צלבים. על רצפת הקפלה פסיפס – מעשי ידי האמנית היהודייה חוה יופה – המתאר אחדות מהכנסיות החשובות בארמניה שהוחרבו על ידי התורכים במלחמת העולם הראשונה. בשולי הפסיפס תיאור של תיבת נח המוזהה עם הר אררט שבארמניה ומסמלת את הכנסייה כמקום מבטחים מפני 'המבול' שבחוף. הכתובת הארמנית שעל הפסיפס עוסקת בטבח שעשו התורכים בעם הארמני. קירות הקפלה מכוסים בתמונות מתולדות העם הארמני, ובהן גרגוריוס המאיר יוצא מהבור שאליו הושלך כעונש על שהפיץ את הנצרות; המלך תירידט השלישי מוטבל לנצרות בנהר; וישו מצווה על בניית הקתדרלה הארמנית באצ'מיאדוין. צמוד לקפלת הלנה שוכנת קפלת ורטן שנחשפו בה שרידי מבנים קדומים. הקפלה מוקדשת לזכרו של ורטן, גיבור הארמנים שניצח את הפרסים במאה

